

De latinske vers om Odenses middelalderlige biskopper

Af *Tore Nyberg* og *Fritz Saaby Pedersen*

I Cornelius Hamsfort d.Y.s. (1546–1627) krønike over Odenses biskopper forekommer en serie på 25 latinske dobbeltvers, som indeholder noget, der ligner et lille karakterbillede af hver biskop fra Hubald til og med Jens Andersen Beldenak. I seks små hæfter, opbevaret i den Kall'ske Samling på Det kgl. Bibliotek i København, foreligger tidlige udkast til bispekrøniken. Ét af hæfterne er dateret 1573. En anden version af Odense-bispekrøniken er fyldigere end de nævnte udkast og er åbenbart blevet brugt af Huitfeldt i hans bispekrønike fra år 1653 (se næste afsnit under V). Den endelige version, en meget omfangsrig og ræsonneret fortegnelse, blev trykt af Langebek (se næste afsnit under L).

Hamsfort lader bisperækken gå ubrudt videre over reformationen til den bisp, der havde embedet i hans egen tid. Men de latinske vers ender med den sidste katolske biskop, Jens Andersen Beldenak. To biskopper, som skal have levet og virket på Fyn før Hubald, nemlig Reiner og Eilbert, bliver senere tilføjet først i listen, sådan at man med Beldenak når op på tallet 27, fulgt af dennes efterfølgere. Men der er ingen latinske vers for de to tillagte, tidligste biskopper.

Teksten (ved Fritz Saaby Pedersen)

Versene, der her gengives i sammenhæng, findes adskilt i tekstvidnerne, idet hvert verspar danner afslutning til en prosaberetning om den pågældende biskop. Tekst 1 begynder med bisp Hubald (se ovenfor, de seks små hæfter fra den Kall'ske Samling), tekst 4 ff. med Reiner og Eilbert.

Håndskrifter, alle i Kgl. Bibl. København:¹

- 1: Kall 668 8° hæfte 2. Hamsforts hånd.
 4: Kall 668 8° hæfte 4. Hamsforts hånd.
 4²: Tilføjelser i hæfte 4, samme hånd.
 5: Kall 668 8° hæfte 6. Uidentificeret hånd. Forlæg for V.
 5²: Tilføjelser i hæfte 6, ukendt hånd, ikke teksthånden.
 6: Kall 668 8° hæfte 5. Hamsforts hånd.
 7: Gl. Kgl. Smlg. 3645 8°. Hamsforts hånd. Forlæg for H og antagelig identisk med et af forlæggene for L (jvf. L side 239, note q). Versene stammer måske fra 6.
 B: e don.var. 1 Bartholin D, pp. 533–589. Skrevet af Th. Bartholin. Identisk med et af forlæggene for L. Væsentlig samme tekst som 7H, men forlænget og kun få linier kortere end L (jvf. L, side 242, note r). Nærmest afhængig af 6, hvad versene angår.
 S: Ny Kgl. Smlg. 1091 2°. Uidentificeret hånd, 17.–18. årh. Afskrift af B.

Versene synes at være trykt tre gange:

- V: Arild Huitfeld, *Den Geistlige Histori offver alt Danmarckis Rige, Det er: En kort Krønike hvorledis Bisperne sammesteds . . . , Kiøbenhaffn 1653*, s. 36–44. Versene er stadig på latin, mens den tilhørende prosatekst er en dansk oversættelse af en tekst, der meget ligner håndskrift 5. Versene lader til at være andetstedsfra.
 H: *Dänische Bibliothec . . . 9*, Kbhvn. 1747, s. 365–450. Versene måske fra håndskrift 6.
 L: Langebek, J. og Suhm, P.F., *Scriptores rerum Danicarum medii ævi 7*, Kbhvn. 1792, s. 216–243. Bygger på tre håndskrifter, sikkert B, måske S; det tredje kunne være 7, men udgiveren har kendt H uden at genkende H's forlæg blandt sine egne. Versene er nok kommet fra B.

I det kritiske apparat i småtryk nederst på siderne markeres sammenfaldende tekst i flere tekstvidner med følgende samlebetegnelser:

h = 7, H.

b = B, S, L.

a = 6, 7, H, B, S, L.

- 1 HUBALDUS quorum primus regimen populorum
suscepit probius præsul et egregius.
- 2 HERMANNUS cleri meruit sic pastor haberi,
se qui synceri rexit ad instar heri.
- 3 Gressum post horæ RICOLPHUS fretus honore
præsulis ex more noscitur inde fore.
- 4 Contigit imperium post cuidam nomine LINO
nutu divino præsidis eximium.
- 5 Hoc opus aggreditur SYMON Lino nece presso
tempore transgresso præsul et efficitur.
- 6 Hinc subdi meruit IOHANNES postea legi,
per quem gens habuit pistica rite regi.
- 7 Hinc cessit probitas dictæ LOIO speciei,
hæsit cui bonitas nominis atque rei.
- 8 Se volvente rota, cum clero denique tota
plebs ut præclaro domino se subdit IUARO.
- 9 Inde virum gnavum sibi canonice NICOLAUM
tanquam pastorem clerus statuit potiozem.
- 10 Vir IACOBUS pius et probus post præsidet isti
collegio, præstante pio sic munere Christi.
- 11 REGNERO laus sit hero: post hunc adhibetur
a clero, cui pro vero rectore tenetur.
- 12 Hunc venerandus vir et amandus pontificatum
denuo vere gaudet habere PETRUS sibi latum.
- 13 Inde IOHANNES novit inanes tollere mores
de grege gentis iure regentis adeptus honores.

Vidner: 1-3: 145Va 4: 15Va 5-9: 14⁵Va 10-13: 14¹Va (5 mangler disse blade)

Andre læsemåder: 1 et:ut a 2 Hermannus:-anus 5 se qui:se, qui 167:sequi 5 synceri:sinc-5L rexit:regit 14 (rexit 4¹) 3 horæ:hore b; bene V Ricolphus:-fus V noscitur:-cetur l 4 (rækkefølge nutu--post--contingit--præsidis VH) cuidam:quidam 5 5 Symon:Simon Vb Lino:Livo b transgr.:tam gresso 14567,B(*rettet til tans gr.*) 6 meruit:-itque a Iohannes:Joa-46 postea:post ea 4a pistica:mystica 5HVb(*i B rettet fra pist-*) regi:legi BS; tegi L 7 hinc:hinc HV Loio:Lojo V; Loyo 6; loco H cui:enim b nominis:hominis L rei:Dei V 8 denique:deiniquè S tota:toto V ut:at h Iuaro:Ivaro B; Yuaro l 9 gnavum:gnarum V; gravum BS; gravem L 10 et:atque a pio l:pii 4Va 11 Regn:-Rein-L hunc:hos a(*i 6 rettet fra hunc*):hoc l a *ikke i* V cui:qvi V 12 hunc:hinc V vere:vero 7b 13 Iohannes:Joa-46 de:pro V adeptus H:adestus l; ad istis V; adestis 467B.

Dette digt handler om bisperne i Fyns stift:

- 1 -- hos de folk var HUBALDUS den første til at påtage sig
et mere regulært styre, og han var en fremragende biskop.
- 2 Så blev HERMAN efter sin fortjeneste gejstlighedens hyrde,
og han optrådte som en ægte husfader.
- 3 Da hans time var kommet, ved man, at RICOLPHUS
skulle beklæde bispeværdigheden, som skikken bød.
- 4 Derefter fik én ved navn LIVO
ved gudommelig vilje biskoppens høje herredømme.
- 5 Da Livo var indhentet af døden, påtager SIMON sig værket
og gøres efter en tid til biskop.
- 6 Dernæst kom JOHANNES velfortjent i denne kondition;
af ham skulle den trofaste menighed styres på rette måde.
- 7 Så tilfaldt denne anselige ære LAGUS,
som besad et godt navn og en god formue.
- 8 Som lykkens hjul drejede, undergav gejstligheden,
og med den hele folket, sig IVAR som en udmærket herre.
- 9 Dernæst indsatte gejstligheden ved kanonisk valg
den energiske NICOLAUS som deres magtfulde hyrde.
- 10 Den fromme og dydige JACOB forestår derefter denne forsamling;
det bevirkede Kristi fromme kald.
- 11 Ære være husfaderen REGNER: han bliver herefter udpeget
af gejstligheden og holdt for dens sande forstander.
- 12 Derefter kan den ærværdige og elskelige PEDER
virkelig nyde det bispeembede, han fik tildelt.
- 13 Dernæst kunne JOHANNES udrydde letfærdige skikke
fra menigheden, da han havde opnået posten som folkets retmæs-
sige leder.

- 14 Hac sequitur serie reverendus GIZICO præses,
qui fuit ecclesiæ nullatenus ad bona deses.
- 15 PETRUS provectus datur ad decus <--->
præsul et effectus <--->
- 16 Tempore tam tristi *rectorem gratia Christi*
ecclesiæ sisti *Nicolaum fecit et isti.*
- 17 Sic Deus ERICUM *quem pudicum sicut amicum*
fecit præsentem fore *egentem, rite regentem.*
- 18 Proximus istorum iam dictorum dominorum
est VALDEMARUS, vir præclarus, sed avarus.
- 19 Post hos THEZONEM vocat huius sors ad honorem
tanquam præconem summi regis probiorem.
- 20 Perpetuis annis animæ memor esto IOHANNIS
præsulis, o Christe, a quo rectus erat locus iste.
- 21 Præsignatorum fit successor dominorum
NAFNO modestorum vigilans sator in grege morum.
- 22 Rite prælectus HENICHINUS inde magister
præsul et effectus fit Christi præsto minister.
- 23 Nomine præclarus fuit et re MAGNUS herili<s,
in multis gnarus, in factis valde virilis.
- 24 Successit Magno CAROLUS non impar ab agno,
nobilis ex genere, virtus, laus huicque fuere.
- 25 Præsul IOHANNES successit et artibus acer,
exul ter, captus bis, dehinc Lubech sepelitur.

14: 1Va (5 mangler bladet) 15-17: V(kursiveret tekst kun her; genbruger 12 på 15's plads), 1,6 18:
14'5Va 19: 14'Va 20-24: 14'5Va 25: 15'6b

14 hac:hæc H Gizico:-sico 6; -ssico hb; Gesico V 15 et:v 1 16 tam:non 1 17 sic indsat i 1
fore:fere V 18 Val:-Vol-6hBS; Wol- 5 19 Thez-:Thes- VL; Thess- BS 20 esto:est 5
Ioha-:Joa- 456 a indsat i 1 21 Nafno:Naffne V 22 Henich-:Hemich- 5; Hennek- V;
Henech- H; Hennech- L fit:sit V præsto:pre- 5 23 herilis: herili alle 24 impar:inpar 5
25 Ioha-:Joa- 6 captus bis:b.c. 5.

- 14 I denne række følger den ærværdige biskop GISICO,
der på ingen måde var forsømmelig med kirkens velfærd.
- 15 PETRUS bliver befordret til den ære . . .
og bliver biskop . . .
- 16 I så slem en tid lod Kristi nåde NICOLAUS
blive indsat som leder af denne kirke.
- 17 Så gjorde Gud ERIK til rigtig leder, og holdt ham
ellers i fattigdom, beskeden som han var < . . .? >
- 18 Næstefter disse nævnte herrer kommer VALDEMAR,
en fremragende mand, men grisk.
- 19 Efter disse kaldte lykken TETZ til den ære
at være en dueligere herold for den højeste Konge.
- 20 Husk i evighed på bisp JOHANNES' sjæl,
du Kristus; han som virkelig styrede dette sted.
- 21 Efterfølger til de nævnte herrer bliver NAVNE,
der årvågent såede mådeholdne skikke i menigheden.
- 22 Magister HENNIKE vælges dernæst på tilbørlig vis,
og efter sit valg til biskop bliver han en redebøn tjener for Kristus.
- 23 Berømt var MOGENS, den husfaderlige, ved sit navn og sit gods,
klog på mange ting, kraftig i gerning.
- 24 KARL efterfulgte Mogens: Guds Lam var han lig,
ædel af byrd, dyd og ære fulgte ham.
- 25 Siden blev JENS biskop, skarp i lærdom,
tre gange landflygtig, to gange i fangenskab, begravet i Lybeck.

Vi kender kun versene fra Hamsfort eller fra kilder, der sandsynligvis er afhængige af ham. Hamsfort giver kun den vage oplysning, at han har hentet bisperækken – *huius et sequentium episcoporum seriem* – fra et pergamenthåndskrift – *ex veteri membrana* – og fra »et diplom« – *et quodam diplomate*. Dette diplom, eller håndskriftet, skulle have båret datoen 1439. Huitfeldt gengiver dette således: »Denne Bispis oc effterfølgende Bispers fortegnede Register, er tagen aff en gammel Pergamentz skriffit, som er skreffven 1439, oc aff nogen gamle Brevfe oc slette Vers«. ²

Vi må altså tro, at Hamsfort i det mindste har set ét pergament med versene i. Versene synes til at begynde med at have været sammenhængende, fordi vers 15–17 har været ulæselige for Hamsfort, åbenbart

ligeligt beskadiget (afskåret e.lign.). Men Hamsfort gengiver dem altid fordelt på de enkelte biskopper og efter en prosatekst om hver bisp.

Hamsforts forlæg har, foruden at være sprogligt uelegant, uden tvivl også været vanskelig læseligt, og de tekstvariationer, vi finder i håndskrifterne og trykkene, skyldes da sikkert for en stor del også forsøg på at udbedre Hamsforts oprindelige opfattelse af forlægget. Jeg tror, at Hamsforts håndskrift 1 har haft mest umiddelbar adgang til forlægget og har derfor brugt dette til grundlag for teksten. Ændringer i de senere afskrevne tekster har jeg indført, hvor jeg syntes det var nødvendigt.

Særlig store ændringer findes i Huitfeldts tryk (V), der f.eks. er det eneste tekstvidne, der har de kursiverede versdele i 16–17. Man kunne spørge, om det da er, fordi Huitfeldt selv har set originalen og skrevet den bedre af. Det er nu mest sandsynligt, at ændringerne skyldes Huitfeldt selv, siden en del af dem strider imod det mønster for versbygningen, som jeg nu kort skal omtale.

De dobbeltvers, der hører til hver enkelt bisp, har den siden oldtiden kendte form daktylisk hexameter + pentameter (verspar 1–7) eller hexameter + hexameter (verspar 8–25).³ Men udover denne klassiske versrytme har hvert af disse vers, som hyppigt i middelalderen, 2–3 dele med enderim, der i vor tekst er betegnet med spærring efter et rim.

Det første vers kan bruges som eksempel:

Hubaldus *quorum* primus regimen *populorum*
suscepit *probius* præsul et *egregius*.

Denne rimfølge kan betegnes som »aa, bb«, dvs. to stavelser i den første linje rimer (aa), og de to stavelser i den anden linje har et andet rim (bb). Rimfølgerne, udtrykt efter dette system, bliver i digtet som helhed:

vers	kombination af enderim	kaldes
1	aa, bb	
2–3	aa, aa	
4–5	ab, ba	
6–7	ab, ab	
8–9	aa, bb	leonini
10–11	aac, bbc	trinini salientes

vers	kombination af enderim	kaldes
12-13	aac, bbc	adonici
14(-15?)	ab, ab	collaterales
16?	aa,aa	leonini, unisoni
(?17-)18	aaa, bbb	
19	ab, ab	collaterales
20-	aa, bb	leonini
-21	aa, aa	leonini, unisoni
22-23	ab, ab	collaterales
24	aa, aa	leonini, unisoni
25	rim mangler	

Man ser, at stykket 2-13 er skrevet som par af dobbeltvers, hvor der findes samme rimmønster i dobbeltvers 2 og 3, derefter samme i 4 og 5 osv. Verspar 1 står alene, og der må derfor mangle noget i begyndelsen, formodentlig ét verspar til indledning før de øvrige. Det bestyrker antagelsen om, at versene oprindeligt har udgjort et sammenhængende hele. – Anden halvdel af digtet er ikke så regelmæssig: der er nok et brud omkring 16 og 19, men forholdene er uklare på grund af tekstvanskelighederne i 15-17. Sikkert er det, at de rimløse vers 25 er senere end resten. Ellers er alle rimfølgerne almindelige fra 11. århundrede indtil middelalderens slutning⁴, så dette tillader os ikke at skille digtet i ældre og yngre dele.

Historisk del (ved Tore Nyberg)

1. Om versenes første biskop Hubald¹ har Hamsfort vidst, at han var modtager af pavediplomet af 13. oktober 1117, hvori Knudsklostret første gang fik pavelig beskyttelse.² Hubald findes optaget i Lunds domkirkes dødebog den 14. oktober – året er ikke angivet, men udgiveren Lauritz Weibull har regnet ud, at han må være død ét af årene 1117-1122.³ Han findes også i samme kilde i listen over de danske biskopper, der var forhenværende domkannikker i Lund.⁴ Modsat de senere biskopper af Odense i samme liste bærer Hubald dog titlen *Pheonensis episcopus*, biskop af Fyn – ikke af Odense. Ælnoth, den angelsaksiske munk i Odense, der skrev Knud den Helliges levned- og lidelseshistorie, omtaler Hubald som den biskop, der gennemførte altersætningen af Kong Knud i Odense

år 1101 i Erik Ejegods nærvær.⁵ Man må formode, at han da allerede havde virket som biskop på Fyn et stykke tid, og man regner med, at han har været stærkt medvirkende til, at der blev hentet munke fra Evesham til Odense for at oprette et kloster og domkapitel en gang i det 11. århundredes sidste årti.⁶ Af et senere diplom⁷ fremgår, at Hubald havde skænket det ny kloster gods og jorder.

Hubald kan ikke have været den første biskop på Fyn. Adam af Bremen kender to tidligere, Reginbertus og Eilbertus.⁸ Da nu de latinske vers præsenterer Hubald som den første og udtrykkelig siger *primus* om ham, kan dette have sin berettigelse ved, at Hubalds embedsperiode anskues som en epokegørende forandring i stiftets historie, en virkelig »ny begyndelse«, sandsynligvis fordi klostret blev oprettet og kong Knud helgenkåret og altersat. At Hubald bliver kaldt Odenses første biskop er således udtryk for et bestemt historiesyn, som kun dén kan give udtryk for, der enten ikke kendte de tidligere biskopper eller skrev historien om ved at lade et nyt kapitel i stiftets historie begynde med Hubald som den første egentlige biskop.

2. Herman, den anden biskop i rækken, er ikke kendt fra andre kilder. Ved hjælp af de omgivende bispers årstal kan en biskop på dette sted i rækken, hvad enten han har heddet Herman eller noget andet, tidligst have tiltrådt embedet sidst på året 1117, senest 1124. Han må have udøvet embedet i det mindste indtil 1135, som er det tidligste tidspunkt, hvor efterfølgeren Rikulf kan have påbegyndt sin embedstid. Men Herman kan også have virket så længe som indtil begyndelsen af år 1139, det seneste tidspunkt, hvor Rikulf kan være tiltrådt.⁹ I hvert fald var han sikkert ikke længere biskop af Odense, da man regulerede Knudsklostrets stilling på provincialkonciliet i Lund den 8. august 1139.¹⁰ I sin gengivelse af dette ellers ukendte diplom citerer Hamsfort det for en oplysning om, at bisp Hubald gav klostret store gaver. Da diplommet ikke nævner andre biskopper som givere af gaver, synes det deraf at fremgå, at Herman ikke var fremtrædende i denne henseende.

De latinske vers kalder Herman *pastor cleri*, gejstlighedens hyrde. Hvis dette er mere end retorik, kunne det betyde, at han var munk i klostret og valgt til biskop af munkene i deres egenskab af domkapitel. Så ville han ikke have gods at give. Det kunne dog også betyde, at Herman beskyttede de gejstliges stilling og rettigheder. Man kan i den forbindelse erindre

om, at cølibatets indførelse blandt præsterne var et stridsspørgsmål netop i disse år.¹¹ Hvis der er en reel baggrund for de latinske vers om Herman, så kunne det være, at denne ellers ukendte Odense-biskop har taget stilling i denne eller en lignende konflikt.

3. Rikulf var biskop i Odense i en dramatisk tidsperiode. Han er den anden fhv. domkannik fra Lund, der tager bispesædet i besiddelse. En af hans første embedshandlinger må have været at søge genoprettet den åbenbart svækkede kontakt mellem Knudsklostret i Odense og moderklostret Evesham i England.¹² Men i det omtalte dokument fra provincialkonciliet i Lund 1139 mangler hans navn. Dokumentet omhandler hovedsagelig Knudsklostrets stilling i Odense. Hvorfor mangler stiftets egen biskop blandt underskriverne? Derom kan intet siges med sikkerhed. Men da mødet lededes af en pavelig legat og af Eskil, ærkebisp, og en række biskopper deltog, bl.a. biskoppen af Linköping, der dengang hørte ind under Lunds ærkebispesæde, så kan man formode, at biskop Rikulf i Odense muligvis ikke var indforstået med vedtagelserne. De gik ud på, at domkapitlet i Odense, dvs. munkene selv, skulle vælge biskop; der tales ikke om det engelske moderkloster i den forbindelse. Men Rikulfs tid falder for en del i Erik III Lams regeringstid, som jo endte med, at Erik Lam blev munk netop i Knudsklostret i Odense, hvor han døde samme år (1146).¹³ Rikulf ledede et provincialkoncilium i Odense omkring 1144 og ydede senere gaver af sit arvegods til klostret; begge oplysninger har vi fra Hamsfort, som har gjort notater om de nu tabte dokumenter i sagen.¹⁴ Helt ubetydelig kan Rikulf altså ikke have været. I senere dokumenter tales der så heller ikke mere blot om Hubalds gaver til klostret, men om »biskoppers gaver«.¹⁵

Versene over Rikulf siger ikke ret meget. Muligvis kunne man tage fat på ordene *ex more noscitur (præsulis honore fretus) fore*, at han vides efter skik og brug at skulle modtage bispeværdigheden. Hvis versene er skrevet af nogen, der har haft mere viden om forholdene, end det klart kommer til udtryk i de korte ord, så kunne det hentyde til, at valget af Rikulf imellem 1135 og 1139 fandt sted i overensstemmelse med traditionen. Det var jo en kendsgerning, fordi man fulgte Hubalds mønsterdannende fortilfælde ved atter at tage en domkannik fra Lund til biskop i Odense!

4 og 5. Forholdene omkring biskop Livo er hurtigt efter hans fratreden blevet sløret af eftertiden, fordi Livo blev viet af kejser Frederik Bar-

barossas pave Viktor IV i den korte periode, da Valdemar I var nødt til at stå sig godt med kejseren og at forny den gamle lensed til ham (1162).¹⁶ Livo var tidligere provst i Odense og – som det synes at fremgå af formuleringerne i et af Hamsfort anført, nu tabt diplom¹⁷ – muligvis en fhv. kongelig kappellan. Livo var kun bisp i få år, fra 1162 til ca. 1165. Men en af kejserens pave viet biskop kunne ikke fungere i Danmark, efter at Valdemar var vendt tilbage til den anden pave, Alexander III.s, fold.¹⁸ Så måtte Livo forlade landet; man finder ham senere som emigrantbiskop i Köln.¹⁹

Disse forhold er tydeligvis ikke bekendt for forfatteren til de latinske vers. Indenfor rimsystemet bruger han Livos navn på en sådan måde, at det må læses som »Lino« – han synes altså kun at have kendt navnet i skrift, ikke af mundtlig omtale, for i middelalderens håndskrift kan et *v*, når det skrives som *u*, let forveksles med et *n*. Yderligere siger han, at efterfølgeren Simon trådte til, efter at Livo var død, *Lino nece presso*, hvad der er historisk urigtigt. Det tidligste brev, hvor vi finder efterfølgeren biskop Simons navn – brevet er udateret – hører hjemme under året 1158.²⁰ Så var da Simon biskop i Odense allerede i 1158, altså før Livos bispetid. Simon, den tredje fhv. domkannik fra Lund, der blev biskop i Odense, har åbenbart taget Eskils parti i skismaet, der brød ud i 1159, og er derved kommet i konflikt med kong Valdemar, med den følge at kongen har ladet provst Livo vie til bisp i Simons sted.²¹ Men Simon var hurtigt tilbage, allerede 24. marts 1163 var han sammen med kongen om at bevidne Buris Henriksens stiftelse af et cistercienserkloster i Tvis.²² Bagefter virkede han energisk i mange år for kirkeforholdene på Fyn, og han deltog i kongens og Absalons regulering af Knudsklostrets forhold i 1180.²³ I hans dødsnotits fra de lundensiske dødebøger under datum 13. maj et af årene 1184–1187 siges han at have været provst i Lund, før han blev biskop.²⁴

Har forfatteren til de latinske vers vidst mere om Livo og Simon, end hans uskyldige udtryk lader formode? Det er mærkeligt, at han om bispeværdigheden i Livos tilfælde for eneste gang bruger ordet *imperium*, som jo egentlig betyder herredømme og fremfor alt bruges om kejserdømmet. Ligeledes, at han udtrykkelig siger, at Livo blev biskop *nutu divino*, ved guddommelig vilje – det var jo lige modsat det, modstanderne mente, da de betragtede Livo som indsat af kong Valdemar mod den rette

paves vilje. Når det så siges om Simon, at han blev stiftets leder *tempore transgresso*, efter en tid, og *Lino nece presso*, da Livo var død, så kunne det måske også tolkes som en antydning om, at Simon ikke optrådte som en god bisp i de første år, men først efter at Livo var død i landflygtighed virkelig for alvor udviklede sig til en lederskikkelse. Det er naturligvis et gætteri, at versenes forfatter skulle have lagt så bevidst en betydning bag de tilsyneladende uskyldige vendinger i det latinske digt. Men det fremgår dog, at hvis han virkelig har vidst mere, så ville den foreliggende tekst kunne forstås af andre indviede ved de hentydninger, den indeholder.

6. Biskop Jens (Johannes) må have tiltrådt embedet en gang før den 9. maj 1188²⁵ – som vi så ovenfor, er biskop Simons senest mulige dødsdag den 13. maj 1187. Jens er den fjerde og sidste biskop af Odense, der i Lunds domkapitels dødebog bliver opført som fhv. domkannik i Lund. Man kunne ifølge et paveligt diplom fra år 1180²⁶ have formodet, at Odensestolen skulle forbeholdes én af knudsmunkene selv, fordi de dette år fik fuldmagt til fortrinsvis at vælge én af deres egen kreds til biskop. Men det er åbenbart ikke sket, da Simon døde. Abbed Vilhelm af Æbelholt har skrevet et brev til biskop Jens.²⁷ Der er i øvrigt intet væsentligt kendt om ham; ifølge annalerne skal han være død år 1213.²⁸

Det latinske vers om biskop Jens siger ikke meget. Når det hedder, at biskop Jens ville *rite*, dvs. på regulær måde, regere *gens pistica*, den ægte eller trofaste menighed, så mangler vi viden til at afgøre, hvorvidt dette tager sigte på virkelige forhold, der var kendte for versenes forfatter.

7. Mellem bisp Jens og bisp Ivar giver listen os endnu ét navn, der ikke kendes fra andre kilder. Versenes latinske *Loius* svarer vel til et dansk Lage. Når vi formoder, at biskop Jens var død år 1213, så er det, fordi Valdemarsannalerne som eneste kilde under år 1213 meddeler: »Abbeden i Ringsted blev dette år valgt og indviet til biskop af Odense.«²⁸ Vi må således formode, at den her omtalte abbed er identisk med bispeversenes Lage, til trods for, at en abbed Lage ikke kendes fra kilder i forbindelse med Ringsted kloster. Senest i de første måneder af 1225 må han være afgået ved døden eller trådt tilbage, idet vi nu finder biskop Ivar nævnt for første gang.

Bisp Lage udmærkede sig ved *bonitas nominis atque rei*, hvad der kunne betyde, at han havde såvel et godt (altså adeligt) navn, gode formueforhold. Dog kan betydningen også være noget svækket: han var god

af navn som af gavn. I begge tilfælde synes der dog at være noget udsagt om ham, som kunne tyde på, at forfatteren har haft personligt kendskab til bisp Lage.

8. Biskop Ivar, den eneste danske biskop med dette navn, må have tiltrådt embedet senest i april 1225.²⁹ Det må være ham, det er tale om i forbindelse med, at kongen afgør uoverensstemmelser mellem biskoppen og fynboerne,³⁰ og selvfølgelig var han med, da Valdemar III.s dronning Eleonore i 1229 fik hele Sydfyn samt Odense som morgengave.³¹ 1232 fungerede han som dommer, udvalgt af paven, i en sag om Rygen.³² Fra februar 1244 foreligger et paveligt brev, hvoraf man indirekte kan slutte, at biskop Ivar allerede da var fysisk og mentalt svækket af alder.³³ I efteråret 1244 må der fra Odense være afgået en delegation til Rom, som bl.a. med bekymring har anmodet paven om ret til at indsætte en »coadjutor«, hvis biskoppen skulle blive ude af stand til at varetage de pastorale pligter, samt om at en sådan biskoppelig stedfortræder ikke måtte kunne indsættes uden munkenes stemme. Den 7. februar 1245 gav paven denne tilladelse,³⁴ og den 17. februar blev alle Knudsklostrets privilegier påny bekræftet.³⁵ Men beskeden om disse to pavebreve kan ikke være nået hjem til Danmark, før ærkebiskop Uffe afholdt et provincial-koncilium i Odense den 22. februar, hvor alle danske biskopper inkl. Ivar var med.³⁶ Før Ivars navn – som står sidst, vel fordi han var værtstedets bisp – findes indsat en magister Petrus Dacus med titlen »coadjutor«. Alt tyder på, at Petrus var indsat af ærkebispen og provincialkonciliet, med eller uden munkenes godkendelse.

Det latinske vers om Ivar giver kun udtryk for, at både menighed og gejstlighed sluttede op omkring ham: *cum clero denique tota plebs . . . se subdit Iuaro*, og han bliver yderligere fremstillet som »en udmærket herre«, *ut praeclaro domino*. Men udtrykkene er almindeligt affattede, og det er ligeså tænkeligt, at de ikke dækker over nogen for forfatteren kendt historisk virkelighed.

9. Ivar må være død i løbet af 1245 eller første halvdel af 1246, fordi paven den 9. november 1246 foranstaltede en undersøgelse af efterfølgerens valg.³⁷ I oplysninger og klager, som er nået til Rom, er der blevet sagt, at provsten i Odense, som jo ikke var munk i Knudsklostret, i forbindelse med valget trængte ind sammen med et antal lægmænd i klostrets kapitelsal, hvor valget skulle finde sted ved munkene i deres

egenskab af domkapitel for Odense bispedømme. Dér lagde provsten angiveligt et sådant pres på munkene, at han fik dem til at vælge ham til biskop. Oven i købet siges han at have en husbestyrerinde, med hvem han levede sammen offentligt og havde børn. Paven beder den udsendte franciskaner Simon fra Auvergne undersøge, om disse ting har noget på sig, og hvorvidt den ny biskops samliv med husbestyrerinden er så offentligt, at det må betragtes som skandaløst og anstødeligt, eller om forholdet kan tolereres. Hvad der kom ud af undersøgelsen, vides ikke, heller ikke hvad den ny biskop har heddet – i det pavelige register står han kun som »N.«, hvad der svarer til »N.N.« som erstatning for et efternavn. Ærkebiskop Uffe betegnes i samme brev også som »Lunds ærkebiskop N.«. Det er således forhastet at slutte, at paven kalder provsten, som blev biskop, for Nikolaus (Niels). Det er kun bispeversene, der giver os dette navn.

Da vi kender den nævnte baggrund, er det unægtelig lidt påfaldende, at det netop er i versene om den Nikolaus, som følger efter Ivar, at udtrykket *canonice* for første og eneste gang bruges om valghandlingen: *clerus pastorem statuit canonice*, »gejstligheden gjorde ham til hyrde på kanonisk måde«, markerer jo næsten polemisk, at netop dette valg foregik efter alle lovens forskrifter. Man kunne have lyst at tolke det således, at versenes ophavsmand har vidst, at valgets kanoniske form fra anden side var blevet truet eller anfægtet. Det kunne i så fald tyde på, at forfatteren har stået hændelserne nær i tid.³⁸ På den anden side er der noget, der taler for, at Ivars efterfølger stadig, uanset undersøgelsen, blev anerkendt af paven, fordi et paveligt brev 11. februar 1247 pålægger biskopperne af Odense, Ribe og Århus at undersøge, om den pavelige kapellan Jakob Erlandsen får sine retmæssige embedsindtægter.³⁹ Hvad der skete med provsten, som måske har heddet Niels, er ukendt, og det vides heller ikke, om han døde i embedet, blev afsat eller fratrådte.

De første ni navne i bispelisten er blevet drøftet relativt udførligt, fordi de tilsvarende latinske vers bliver holdt sammen til én gruppe ved rimfletningen. Desuden er de første syv bevarede vers holdt sammen til én gruppe ved versemålet: de er såkaldte elegiske distika (dvs. anden linje er delt i midten ved en cæsur). Dette gentager sig ikke – fra vers 8 er også den anden linje et hexameter.

På formelle grunde kan der altså argumenteres for, at en første forfatter har skrevet de første syv bevarede vers på biskop Ivars tid.

Væsentligere er det dog, at der mellem vers 9 og 10 er et spring også fra et indholdsynspunkt, og at det i vers 10 og de nærmest følgende er svært at finde udtryk, der kunne være bærere af en dybere eller skjult mening.

Det er derfor let at se, at det har en vis betydning at blive klar over, hvad konflikten ca. 1250 drejede sig om, hvis man af andre grunde kunne formode, at de første 9 vers eller i det mindste vers 8 og 9 er blevet forfattet på dette tidspunkt.

Den ovenfor nævnte delegation fra Knudsklostret i Odense, der må være afgået til Rom i efteråret 1244, fik allerede den 31. januar 1245 et paveligt brev, hvor det bl.a. hedder:⁴⁰

»Det er nu på jeres vegne blevet fremført for os, at nogle bevillinger og privilegier er blevet tilstået jer og jeres kloster af vore forgængere de romerske paver, og at I hidtil ved forsømmelighed har undladt at benytte jer af nogle af disse. Vi bøjer os altså for jeres bønner og bevilger jer ved dette brevs myndighed, at I frit kan bruge samme privilegier og bevillinger ved domstole og på hvilke som helst steder, hvor det er belejligt, uanset at der er forløbet nogen tid, dog forudsat, at der ikke herved voldes dem nogen skade, som i disse har vundet hævde mod jer på lovlig vis«.

Helt i første arbejdsgang har altså delegationen ansøgt om en speciel form for pavelig garanti, der hører hjemme i det kirkelige lovsystem. Hvis paven giver nogen et privilegium, plejer modtageren straks at benytte sig heraf. Hvis modtageren ikke bruger sit privilegium, vil det ikke automatisk tabe sin retskraft. Men hvis undladelse af at bruge et privilegium fører til, at andre instanser forbliver i besiddelse af deres rettigheder, så opstår det, man kalder sædvane. Ifølge kirkelig lovopfattelse er sædvanen hjemmel for en rettighed.⁴¹ Andre berørte parter end modtageren af et privilegium ville således kunne hævde, at de er i deres fulde ret, og at det er et retsbrud, hvis modtageren af et privilegium mange år bagefter pludselig uden nærmere begrundelse søger at opfriske en formentlig, men uudnyttet ret. For at komme udenom en klage af denne art, har således Knudsmunkenes delegation i Rom fra første færd bedt paven om sikkerhed for, at de nu kan begynde at bruge et ikke nærmere specificeret privilegium, »uanset at der er forløbet nogen tid«, som det hedder – og

under forudsætning af, at en sædvaneret til fordel for anden part ikke i mellemtiden er opstået.

Hvad kan det være for et privilegium, Knudsmunkene nu så gerne ville tage i brug? Man kan kun gætte. Men et muligt svar er, at der er tale om det pavelige privilegium af år 1180 for munkene til fortrinsvis at vælge én fra deres egen kreds til biskop i Odense.⁴² Ingen af biskopperne 6, 7 og 8 – Jens, Lage, Ivar – synes at have været munk i Knudsklostret før bispevalget. Måske har andre instanser – konge? ærkebisp? provst? landsting? – udviklet en sædvaneret til at deltage i afgørelsen om, hvem der skulle være bisp i Odense. Knudsmunkene ville vel hindre, at dette atter skete – derfor anholdt de om og fik det specielle dokument fra januar 1245.

Så bliver det forståeligt, hvorfor provsten mødte op i kapitelsalen med en skare af lægfolk og brød så brutalt ind i valghandlingen. Fra hans side var det måske sædvaneretten, han ville udnytte, som munkene var bange for og søgte pavens hjælp imod. I så fald dokumenterer kilderne faktisk, at provsten i Odense havde vænnet sig til at have et ord med i ethvert bispevalg.

Hvis denne konflikt var aktuel netop i disse år, er det rimeligt heri at se en bevæggrund for en digtende klerk til at skrive vers om biskopperne af Odense, hvor netop det senest indtrufne valg blev fremhævet ved udtrykket, at gejstligheden indsatte den pågældende Niels »ved kanonisk valg«, altså på lovlig vis.

Var det en verdensgejstlig, der på denne måde fik udsagt, at valget af provsten Niels var det kanonisk rette valg, og at alle tidligere på verdensgejstlighedens side stående biskopper, herunder Livo, havde været gode hyrder med fuld rygdækning i kirkens lov? Eller var det en af Knudsmunkene, der ville markere, at det var munkekapitlets valg af Niels, der var det kanonisk rette valg, mens en provst, i så fald efterfølgeren Jakob, bagefter har tiltvunget sig valg?

Det førstnævnte alternativ kunne måske finde støtte i, at Niels bliver kaldt »energisk«, mens Jakob betegnes som »from og dydig«.

Det andet alternativ forudsætter næsten, at Niels må være død eller fratrædt straks efter valget, fordi nyheden om provstens trusler jo allerede i november 1246 forelå i Rom.

En sikker afgørelse mellem de to alternativer er næppe mulig – dertil indeholder det hele altfor mange ukendte faktorer.

Et blik på den resterende del af bispelisten viser, at de nu følgende vers, som jo har en anden rimkonstruktion end de 9 første, indeholder meget mindre konkret stof, således at den, der har skrevet disse vers, godt kan have levet årtier, ja, århundreder senere end de biskopper, han beskriver.

10. Jakob er kun kendt fra ét diplom, den 8. august 1251.⁴³ Versene om ham er helt intetsigende. Man ved som sagt ikke, om Jakob er den provst, som trængte sig ind i embedet, eller om provsten hed Niels og blev erstattet af Jakob. Man ved heller ikke, om Jakob døde eller fratrådte embedet.

11. Regner (ca. 1252–1266) var franciskaner og forekommer tit i kilderne fra kirkekampens tid, hvor han konsekvent stod på ærkebiskop Jakob Erlandsens side.⁴⁴ Det pavelige privilegium til Knudsmunkene fra 1180 giver fortrin ved bispevalg til a) en munk i Odenseklostret, b) en munk fra et andet benediktinerkloster og c) en munk fra en anden orden, i nævnte prioritetsorden. Versene siger, at han tages til ret hyrde for gejstligheden, men udtrykket er holdt i almindelige vendinger.

12. Peter var en fransk cisterciensermunk, som i 1266 fik Odenses ledigblevne bispestol af kardinallegaten Guido i forbindelse med kirkekampen, men aldrig udøvede embedet. Han opholdt sig på rejser i Europa og døde 1282 i sin ordens kloster Heiligenkreuz udenfor Wien.⁴⁵ Så længe han levede, var det umuligt at indsætte en fungerende bisp i Odense. Er der en ironisk antydning om disse forhold i versene om Peter?

13. Jens II (1282–1286) er nævnt i diplomerne og skal have været en kongens mand.⁴⁶ Det vides ikke, om det udsagn, at han »kunne udrydde de letfærdige skikke«, tager sigte på virkelige forhold eller kun er en formel. De »letfærdige skikke« kan måske formidle oplysning om de kirkelige forhold i den bispeløse tid indtil 1282, men mere end en formodning kan dette ikke blive til.

14. Gisico (1286–1300) var en fremragende skikkelse på Odense bispestol. Han genopbyggede domkirken efter ildebranden i 1247.⁴⁷ Han var vistnok ikke dominikaner, som man tidligere har troet, men muligvis fhv. subprior i Knudsklostret, og muligvis en kongens mand, valgt i Erik Glippings nærvær i Odense den 17. august 1286.⁴⁸ Hans betydning er sådan, at det, digtet siger om ham: »der slet ikke var forsømmelig med kirkens velfærd«, ville kunne siges på ethvert tidspunkt i den senere historie.

Da de tre følgende vers er defekte, kan det ikke siges, hvor meget af den historiske virkelighed de afspejler.

15. Peter Pagh (1304–1339) var ved sit valg Knudsklostrets egen prior, altså valgt i overensstemmelse med 1180 privilegiet.⁴⁹

16. Niels Jonsen (1340–ca. 1362) var franciskaner, og hans udnævnelse står i forbindelse med holstenernes væld på Fyn. Han synes at have fratrukket embedet.⁵⁰

17. Erik Jensen Krabbe (ca. 1362–1375), paveligt udnævnt 1364,⁵¹ var før valget abbed i benediktinerklostret Alle Helgen i Lund, munkenes hovedkloster i Danmark – og altså, må man vel formode, valgt efter munkenes sind.

18. Valdemar Podebusk (1375–1388), fhv. domkannik i Kammin, har sin fætter Henning Podebusk at takke for embedet. Denne var af adel fra Rygen, Danmarks drost og mægtigste mand under Valdemar Atterdag og dronning Margrethes første tid.⁵² Bispem embedet kaldt »en fremragende mand, men grisk« – det mest negative, der overhovedet siges om nogen biskop i dette digt, måske et udtryk for en langt senere generations modvilje mod Valdemars og Margrethes hårde godspolitik, der gik ud over kirke og adel.

19. Tetz Henningsen Podebusk (1388–1400 eller 1402),⁵³ søn af Henning Podebusk, får et mere positivt omdømme, dog i meget almindelige udtryk: hans »lykke« eller hans »lod« kaldte ham til æren at være en herold for den højeste konge, dvs. Kristus. Tager omdømmet sigte på, at faderen tjente en jordisk konge, der ikke var den højeste?

20. Jens III Ovesen (1401–1420), kannik fra Roskilde, fortsætter rækken af verdslige adelige på bispestolen fra de to Podebusker.

21. Navne Jensen Gyrsting (1421–1440) var allerede 1414 blevet gjort til bisp i Västerås i Sverige⁵⁴ og blev forflyttet herfra til Odense. Versene er, ligesom for Jens III, holdt i helt almindelige vendinger.

22. Henneke Nielsen Ulfeld (ca. 1440–1460) får akademisk titel – *magister* – hvad der bruges som rim til *Christi minister* – Kristi tjener.⁵⁵

23. Mogens Mogensen Krafse (1460–1474) var domkannik fra Lund og bliver omtalt med særdeles positive ord.⁵⁶ Det er i dennes bispetid, at Kristian I efter en tid af problemer med pavestolen beslutter sig for at genoptage kontakten på nyt grundlag og derfor tager til Rom i foråret 1474. Et af hans anliggender var at nedlægge Knudsklostret i Odense og

erstatte det med et almindeligt, sekulært domkapitel. I bønskriftet blev det fremført, at det kulturelle niveau ville højnes, hvis domkannikerne var verdslige og havde større ressourcer til uddannelse og et standsmæssigt liv.⁵⁷ Paven godkendte bønskriftet, og i forbindelse med udnævnelse af ny bisp blev Knudsklostret ophævet.

24. Karl Rønnow (1475–1501) tilfaldt det at organisere det nye verdslige domkapitel og fordele præbender til kannikerne.⁵⁸ Men modstanden fra de fordrevne Knudsmunkes side var så stor, at dronning Dorothea efter Kristian I.s død tog sig af deres sag og i forbindelse med sin anden rejse til Rom i 1488 fik beslutningen omgjort, så at Knudsklostret blev genoprettet. I bønskriftet blev det nu fremført, at helbredelserne efter bøn til Skt. Knud Konges relikvier i Odense var gået væsentlig tilbage, efter at munkene var blevet erstattet med kanniker, og man anholdt derfor i religionens navn om at måtte genoprette klostret som munke-domkapitel.⁵⁹ Versene udtrykker sig meget positivt om Karl Rønnow, som endog bliver lignet ved Guds Lam – var det, fordi han med smerte måtte se Knudsklostret ophævet, eller var det, fordi han med beklagelse måtte bevidne, at det blev genoprettet? Eller var det på grund af hans personlige holdning til begge disse forandringer?

25. Jens Andersen Beldenak (1501–1530, + 1537), skomagersonnen, hvis bane blev helt igennem dramatisk, har fået vers, som naturligvis ikke kan være forfattet før 1537, da de omtaler hans begravelse i Lübeck. Versene falder helt udenfor rimkonstruktionen, sådan som den kendes fra resten af digtet.

Konklusionen er, at hvis der fra gammel tid – dvs. midten af det 13. århundrede – forelå 9 vers over de første 9 biskopper, så er det derefter næppe blevet til en vane at skrive ny vers for hver bisp i hans levetid eller straks efter hans død. Kun sporadisk har en digterbegavet gejstlig, enten en verdensgejstlig eller en af Knudsmunkene, lavet et forsøg i genren.⁶⁰ De fleste af de følgende vers indholder for lidt til, at man kan tro, at de er søgt skrevet som karakteristisk til den pågældende bisp. Der er dog nogle iblandt dem, der fremtræder tydeligere, f.eks. Gisico og Valdemar Podebusk. Men først i Karl Rønnows tid kan man med rimelighed formode, at en eller anden har fundet de gamle vers om Odenses første 9 bisper frem og – med ringe fremgang, rent stilistisk – har søgt at digte videre. Kun

versene om Karl Rønnow formidler billedet af et levende menneske, der personlig er kendt for digteren og har gjort indtryk på ham.

Der er endnu kun ét problem at tage fat på. Hamsfort skriver, at hans forlæg er dateret 1439. Der er intet i indholdet, der støtter antagelsen om, at dette skulle være ophavstidspunktet – og jo endda kun for den del af digtet, der strækker sig så langt. Hvordan årstallet skal forklares, vides ikke. En teori er dog mulig. I den middelalderlige måde at skrive de arabiske tal er de to tal 4 og 5 endnu igennem hele det 15. århundrede blevet skrevet anderledes end senere. Tallet 4 ligner hyppigt en lille pyramide med sløjfe i toppen, mens tallet 5 viser en hage ud til venstre, der får tegnet til at ligne vores 4-tal. Hvis munkene i Knudsklostret i Odense endnu i begyndelsen af det 16. århundrede, upåvirket af humanismen, har brugt arabertal i det 15. århundredes skrivemåde, så ville årstallet 1539 komme til at ligne 1439 og kunne af Hamsfort være blevet fejlopfattet sådan. Men har der stået 1539 i Hamsforts forlæg, så kan dette årstal kun henføre sig til versene over Jens Andersen Beldenak. Tankerne rettes da mod Knudsklostrets sidste prior, Christian Povlsen, som fik klostret i len 1541 og døde 1575.⁶¹ Men det er så kun det 25. vers, der falder helt udenfor rammen, der kan tilskrives Christian Povlsen.

Forkortelser

AnnDan = Annales Danici medii ævi, udg. af Ellen Jørgensen, København 1920.

BullDan = Bullarium Danicum.

DD = Diplomatarium Danicum (og samme nr. i Danmarks Riges Breve).

NecrLund = Necrologium Lundense, udg. af Lauritz Weibull, Lund 1923.

Noter til Teksten

1. Listen indeholder også nogle af Nybergs resultater vedrørende afstamningen af prosastykkerne. Oversættelsen er et fællesarbejde af de to forfattere.
2. Denne tekst findes i Hamsforts håndskrift 5, med årstallet »MCCCXXXIX«. Håndskrift 4 har en noget kortere tekst. En tredje version i Langebek s. 218. Andetsteds henvises kun til »catalogus episcoporum«, som i Langebek s. 226, 236, 237 og 241.
3. Verspar 2:

Hérmannús clerí meruít sic pástor habéri,
sé qui sýncerí réxit ad ínstar herí.

Et eksempel fra vers 21:

Náfnó modéstórum vigiláns sator ín grege mórum.

4. Jvf. Dag Norberg, Introduction à l'étude de la versification latine médiévale, Stockholm 1958.

Noter til Historisk del

1. Ælnoth, Vitae Sanctorum Danorum, København 1908–1912, si. 133, kalder ham Hwmbaldus; Peder Olsen, sstd. 140, har formen Hwmbaldus.
2. DD 1,2 Nr. 42.
3. NocrLund 98.
4. NocrLund 113.
5. Vitae Sanctorum Danorum 133f.
6. Niels Skyum-Nielsen, Kvinde og Slave. (Danmarkshistorie uden retouche 3.) København 1971, 15.
7. DD 1,2 Nr. 77.
8. Adam af Bremen, 2. bog, kap. 55, og 3. bog, kap. 77. Moderne udgave med latinsk og tysk tekst: Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches, Darmstadt 1978.
9. Smlg. DD 1,2 Nr. 66, 67.
10. DD 1,2 Nr. 77.
11. Smlg. Roskildekroniken, udg. af Michael Gelting, 1979, 24, 61f.
12. DD 1,2 Nr. 66, 67.
13. NocrLund 89; AnnDan 43, 79 med årstallet 1147, som er fejlagtigt, smlg. Skyum-Nielsen 1971, 85.
14. DD 1,2 Nr. 86, 99.
15. DD 1,3 Nr. 19.
16. Danmarks historie 1, København 1977, 333.
17. DD 1,2 Nr. 71.
18. Skyum-Nielsen 1971, 181.
19. DD 1,2 Nr. 187, 188.
20. DD 1,2 Nr. 126.
21. Livo som provst bliver omtalt af Troels Dahlerup, Det danske sysselprovsti i middelalderen, København 1968, 29, 206, mens muligheden, at Livo var en fhv. kongelig kapellan, ikke er blevet drøftet i den trykte litteratur. Smlg. indledende tekst til DD 1,2 Nr. 126 for kronologien.
22. DD 1,2 Nr. 152.
23. DD 1,3 Nr. 89, 90.
24. Lunde Domkapitels Gavebøger, udg. af C. Weeke, København 1884–89, genoptr. 1973, 120.
25. DD 1,3 Nr. 146, 147.
26. DD 1,3 Nr. 92.
27. DD 1,3 side 562.
28. AnnDan 98.
29. DD 1,6 Nr. 11.

30. DD 1,6 Nr. 79.
31. DD 1,6 Nr. 98.
32. DD 1,6 Nr. 135.
33. BullDan 323. (Bindet af DD for årene 1238–1249 er endnu ikke udkommet.)
34. BullDan 344.
35. BullDan 346
36. Niels Skyum-Nielsen, Kirkekampen i Danmark 1241–1290. Jakob Erlandsen, samtid og eftertid. København 1963, 24–29.
37. BullDan 378, Skyum-Nielsen 1963, 37–40.
38. Hertil kommer (se nedenfor), at netop versene 8 og 9 for Ivar og Nikolaus danner to parallelle verspar med overensstemmende rimkonstruktion, og at en helt ny, indtil da ukendt rimfletning for første gang bliver brugt i vers 10 om den efterfølgende biskop Jakob.
39. BullDan 381.
40. BullDan 343. Endnu ikke udgivet i DD.
41. Gratians dekret, prima pars III, 3: Privilegia sunt leges privatorum; XI, 5: Ecclesiasticarum; XI, 7: In his rebus (A. Friedberg, Corpus iuris canonici, Leipzig 1879, genoptr. Graz 1959, I, spalte 5 og 24f).
42. DD 1,3 Nr. 92.
43. DD 2,1 Nr. 45, 46.
44. Skyum-Nielsen 1963, 155, 162, 194, 213.
45. Skyum-Nielsen 1963, 229, 318f. Hamsfort ved intet om bisp Peter og skriver derfor, at han uden konflikt modtog bispeværdigheden, med digtet som eneste kilde: *Versus hoc indicant*.
46. Skyum-Nielsen 1963, 277f. Hans embedstid fejlagtig sat til 1277–86 i DD 2,2 Nr. 289 og 318; han bliver bispeviet mellem 9. december 1282 og 8. september 1283.
47. Odense ødelagt: AnnDan 96, 113, 147. Domkirken ødelagt: AnnDan 131.
48. Jarl Gallén, La province de Dacie de l'ordre des frères prêcheurs 1, Helsingfors 1946, 77 note 24. DD 2,3 Nr. 215. Skyum-Nielsen 1963, 283.
49. DD 2,5 Nr. 300, 301. Aage Dahl, Fyns Stifts Præstehistorie I, tillæg til Fynske Aarbøger VII, 1959–1961, side 2.
50. Smlg. Esben Albrechtsen, Holstenervældet på Fyn i det 14. århundrede, Fynske Minder 1974, 189–207, særligt 197–200.
51. Conrad Eubel, Hierarchia catholica medii et recentioris aevi I, Passau 1913, genoptr. 1952, 382. DD 1,4 Nr. 111.
52. Michael Linton, Drottning Margareta, fullmäktig fru och rätt husbonde, Århus 1971 (disp. Göteborg), 45. Den pavelige udnævnelse Eubel I, 382.
53. Erik Ulsig, Danske Adelsgodser i Middelalderen, København 1968, 185–187. Dahl side 3. Eubel I, 382. Kilder i det vatikanske arkiv siger, at efterfølgeren Jens fik pavelig udnævnelse den 26. marts 1401, og at forgængeren på det tidspunkt var død.
54. Eubel I, 109 siger, at han var fhv. domkannik fra Lund, smlg. dens., I, 382. Dødsårs-tallet er usikkert.
55. Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis 3, København 1906, Nr. 7110. Troels Dahlerup, Danmark, i: Den nordiske Adel i Senmiddelalderen, Rapporter til det Nordiske Historikermøde 1971, København 1971, 45–80, her 53.
56. Eubel I, 382, hvor der bliver oplyst, at han allerede i 1458 var blevet indsat som coadjutor til bisp Henneke.

57. Alfred Krarup, Danmark og Pavestolen 1417–1536, i: Rom og Danmark gennem Tiderne, udg. af Louis Bobé, I, København 1935, 43f. Acta Pontificum Danica Nr. 2582.
58. Peter King, The Cathedral Priory of Odense in the Middle Ages, i: Kirkehistoriske Samlinger 7.R., 6 (1965–68), 1–20, her 17–20.
59. Acta Pontificum Danica Nr. 3104.
60. At skrive vers om biskopper var uden tvivl en genre i Europa i det 12. og 13. århundrede. Smlg. f.eks. Series episcoporum Frisingensium, en række dobbeltvers om biskopperne i Freising, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum bd. 24, 317–318.
61. H. V. Clausen, i: Odense Bys Historie, udg. af H. St. Holbæk, Odense 1926, 141–144.